

DUNAKESZI HELYTÖRTÉNETI SZEMLE

Dunakeszi - Alag Helyismereti Lapja

SZERKESZTŐSÉG: KÖLCSEY FERENC VÁROSI KÖNYVTÁR
DUNAKESZI, KOSSUTH LAJOS U. 6.

FELELŐS SZERKESZTŐ:
LÓRINCZ RÓBERT

MEGJELNIK ÉVENTE HÁROMSZOR
KIADJA A KÖLCSEY FERENC VÁROSI KÖNYVTÁR

Egy régi dunakeszi család

A Bán család Dunakeszihez kapcsolódó története az 1800-as évek közepéig nyúlik vissza, amikor is a Bánságból származó Bán József itt, a Pest melletti kis faluban találta meg élete párját Varga Rozália személyében. Az azóta eltelt több mint másfél évszázad alatt az utódok generációi gazdálkodással, főleg növénytermesztéssel foglalkoztak a településen.

A nagy fénykép az 1920-as évek elején készült a mai napig a család tulajdonában lévő Flórián utcai ház udvarán. A jobb szélén kalapban mosolygó nyolc-tíz éves fiúcska Bán Mihály (1913-1987), a családalapító József dédunokája. Mellette édesanyja, Szécsényi Brigitta (1883-1943) ül, kezében – az akkori szokások szerint – rózsafüzért, imakönyvet szorongat. Középen Brigitta anyósa, Bán Józsefné Baranyai Katalin (1854-1944) látható. A családfő, a bajuszos id. Bán Mihály (1881-1964) korábban a Geisz-telepen tehenészmesterként és állatfelcserként dolgozott. Itt már földesgazdaként ült anyjával, feleségével és gyermekeivel a kamera elé. A kép bal szélén Bán Katalin (1916-1997) karol mosolyogva édesapjába. A kis fotó jó egy évtizeddel később, 1933-ban készült, s az egykori kalapos kisfiú, Bán Mihály F. Tóth Máriával történt eljegyzését örököltte meg.

Külön köszönet a ma is Dunakeszin élő családtagoknak a múlt megidézéséért!
(a szerkesztő)

TARTALOM:

Egy régi dunakeszi família1

ÁGOSTON András
Fábián Gáspár és az alagi Szent
Imre plébániatemplom I. rész2

ASZTALOS Mihály
Paradicsomtermesztés Dunake-
szin a II. világháború után
I. rész6

BÁTONYI Pál
A Grassalkovichok és Dunakeszi
I. rész9

VIZDÁK Kamilla
Révész István tábori püspök,
mint Dunakeszi plébánosa
III. rész10

SZÁMUNK SZERZŐI:

ÁGOSTON András – történész,
művészettörténész
ASZTALOS Mihály
BÁTONYI Pál – nyá. ezredes (Szöd)
VIZDÁK Kamilla – egy. hallgató

DUNAKESZI HELYTÖRTÉNETI
SZEMLE

Dunakeszi-Alag Helyismereti Lapja

Megjelenik évente háromszor,
1000 példányban

Alapító szerkesztő:

Csoma Attila és Lőrincz Róbert

Felelős szerkesztő:

Lőrincz Róbert

Kiadja: Kölcsey Ferenc Városi Könyvtár

Dunakeszi, Kossuth Lajos u. 6.

Felelős kiadó: Csonka Mária

Nyomdai előkészítés:

Preysing Frigyes

Nyomda: Raszter Nyomda Kft.,

Budapest, Gyöngyösi u. 89.

ISSN 1789-9230

A lap megjelenését támogatja
Dunakeszi Város Önkormányzata

A címlapon, valamint a 6-8. oldalon
szereplő fotók a Révész István Hely-
történeti Gyűjtemény tulajdonát ké-
pezik.

ÁGOSTON ANDRÁS

Fábián Gáspár és az alagi Szent Imre plébániatemplom

I. rész.

A középkort idéző, neoromán stílusban épült alagi Szent Imre-templom meghatározó városképi eleme Dunakeszinek¹, a helyi lakosok szorosan kötődnek az épülethez, ám a régi alagiak közül is csak kevesen ismerik a templom tervezőjének, Fábián Gáspárnak a nevét. A két részes tanulmány első részében az ő életét és munkásságát mutatjuk be.

A túlnyomórészt a két világháború között alkotó, erősen konzervatív szemléletű építész, a korszak egyik legtöbbet foglalkoztatott szakemberének számított. Mintegy 85-90 objektum kötődik a nevéhez, köztük több mint negyven katolikus templom, 31 egyházi iskola (gyakran internátussal együtt), 7 plébánia, több kórház és kórházrészleg.² Gazdag életművéről a hazai építészettörténet-írás azonban alig vesz tudomást. Pamer Nóra a

Fábián Gáspár portréja

Horthy-kor építészetét összefoglaló fontos alpművében³ csak épületei nagy számával indokolja, hogy egyáltalán foglalkozik Fábiánnal, egyfajta negatív ellenpéldaként tárgyalja személyét és alkotásait.⁴ Az építész születésének centenáriuma Vámosy Ferenc tett kísérletet Fábián Gáspár építőművészetének és elméleti munkásságának megengedőbb értelmezésére,⁵ ám gondolatai nem találtak utat a szélesebb szakmai köztudatba. Máig nem sikerült egyértelmű választ adni arra a kérdésre, hogy része-e a kánonnak egy olyan – kétség kívül nagyformátumú – építész, aki tudatosan szembe ment kora „haladó” törekvéseivel, és akinek az építészeti tradícióhoz szorosan kötődő épületei a modern építészet esztétikája alapján anakronisztikusnak számítanak. A kérdés megválaszolásakor nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy a szecesszióra és a premodernre történő konser-

vatív válaszreakció, az 1915-től kibontakozó új historizmus világjelenségnek számított.⁶ A húszas években szerte Európában neoromán, neogót, neobarokk és neoklasszicista stílusban építkeztek, és az első modernista középület, a Bauhaus dessau-i központja is csak 1926-ban épült meg. Itthon a „Trianoni-kor” magyar társadalmának hangulatát, világlátását nagyban befolyásolta az adott történelmi helyzet. A korabeli közfelfogás által legtöbbször értékelt, a magyar államiság hajdani dicsőségét reprezentáló középkori városok és épületek döntő többsége a határon túlra került, ezért a magyar építészek és építetők egyfajta küldetésnek tekintették, hogy ezeket a történeti értékeket valahogy pótolják. Ez a folyamat eleve historizálással, a hagyományos építészeti formák felelevenítésével és újratertelésével járt.⁷ A harmincas években, noha fokozatosan előtérbe került a modern, funkcionális építészet, annak művelői a konzervatív táborhoz képest kisebbséget alkottak.⁸ Az egyházi építészetben ráadásul óhatatlanul nehezebben jelent meg a modernizmus, hiszen a hitéletben nem történt funkcióváltás, ami közvetlenül indokolta volna

1 Alag 1910-től vált közigazgatásilag önálló községgé, 1950-ben egyesült (újra) Dunakeszivel.

2 1935-ig elkészült, illetve megkezdett épületeinek felsorolását lásd: Dr. Fábián Gáspár: *Küzdelmeim és alkotásaim 1910-től 1935-ig, életem ötvenedik événél*. Budapest, 1935. 43-46. 1948-as önéletrajzi vázlatában megemlíti pár későbbi épületet is (köztük az alagi plébániatemplomot). Lásd: *Lapis Angularis II. Források a Magyar Építészeti Múzeum gyűjteményéből*. OMvH Magyar Építészeti Múzeum 1998. 280-285.

3 Pamer Nóra: *Magyar építészeti a két világháború között*. Budapest, 2001

4 Pamer 2001. 41.

5 Vámosy Ferenc: *Fábián Gáspár 1885-1953. Rendhagyó gondolatok egy építész centenáriuma*. in. Magyar Építőművészet 1985/6. 54-56.

6 Pamer 2001. 14.

7 Pamer 2001. 8. ; Prakfalvi Endre: „A katolikus templomepítő”. in. *Lapis Angularis II.* 1998. 275-276.

8 Pamer 2001. 8.

a „kornak megfelelő” templomok építését.⁹ Ezeket a körülményeket figyelembe véve, a két világháború közti Magyarország építészetének kutatásakor érdemes minden jellemző építőművészeti jelenséget megvizsgálni, és eközben talán nem haszontalan Fábián Gáspárral is foglalkozni, aki legalább annyira jellemzi saját korát, mint pl. a CIAM (Congrès Internationaux d'Architecture Moderne) újat szorgalmazó magyar építészei.

Fábián Gáspár életéről viszonylag sok információval rendelkezünk, köszönhetően annak, hogy ötvenedik életévét elérve megírta és megjelentette életrajzát¹⁰, amit öt évvel később olvasmányosabb formában átdolgozott és kibővített.¹¹

Ezen műveken kívül fenn maradt egy 1948-as és egy keltezetlen önéletrajzi kéziratvázlata is.¹² Fábián Gáspár oeuvre-jének feltárását, újraértékelését segítheti az a körülmény, hogy a Magyar Építészeti Múzeum 1996-ban a családtól megvásárolta, és kutathatóvá tette az építész gazdag hagyatékát.¹³

A forrásokból kiderül, hogy Fábián Gáspár magyar kisnemesi családban született 1885. január 2-án Székesfehérváron. Apai felmenői már több generáció óta építőmesterek, kőművesek, ácsok voltak, édesapja, Fábián József azonban Gáspár születése körül otthagyta az építőipart, és textildeszignyári molleteurré képezte ki magát az elzászi Mühlhausenben. Ebben a városban végezte Fábián Gáspár az elemi iskola utolsó osztályát, majd a család hazaköltözése után a székesfehérvári főreáliskolába írtatták.¹⁴ A Lechner Ödön vagy Alpár Ignác féle rossz tanuló építésztipussal szemben, Fábián végig eminensnek számított. Főleg a természettudományok iránt érzett vonzódást, már középiskolásként több ornitológiai és növénytani cikke jelent meg a *Természet* című lapban és a *Kertészet* folyóiratban. Ugyanakkor korán megmutatkozott kivételes kezűgyessége, minden szabadidejében rajzolt, olajképeket festett. Egyik középiskolai rajztanára Aujedzsky Adolf volt, aki Csók Istvánt és Bory Jenőt is oktatta.¹⁵

A jeles érettségi után bátyja tanácsára iratkozott be 1904 szeptemberében a Műegyetem építész szakosztályára, és egy fehérvári jezsuita ajánlására bekerült a Szent Imre Kollégiumba.¹⁶ A budapesti Szent Imre Körben¹⁷ eltöltött évek, és az itt megismert jezsuita lelki atyák meghatározóak voltak szellemi és lelki fejlődése szempontjából. Elmélyült vallásossága és az egyház iránti feltétlen lojalitása. Mi sem jellemzőbb rá, hogy önmagát kézíratos önéletrajzi vázlatának felzetén „katholikus templomépítő”-ként határozta meg.¹⁸

Műegyetemi tanárai közül ki kell emelni Czigler Győzöt, Nagy Virgilt, Hauszmann Alajost, Schulek Frigyeszt, Petz Samut. Még diákként 1906-ban részt vett Aigner József segédjeként az Erzsébet Örökimádó templom építésében, a következő évben pedig Kauser József mellett dolgozott. Mesterei közül ketten is kapcsolatba hozhatók Friedrich von Schmidttel, és Fábián önmagát is (áttételesen) „Schmidtistának” tartotta.¹⁹ Már az egyetemi évek alatt megmutatkozott tehetsége, könnyed alkotókészsége. Másodévesen megnyerte a Nagy Virgil által kiírt nyári hallgatói tervpályázatot, melynek tárgya egy temetőkapu kiképzése volt, negyedévesen pedig egy falusi templom terveivel elnyerte a 600 koronás versenyvizsgás nagy állami ösztöndíjat. Közben a képzőművészeti tevékenységgel sem hagyott fel teljesen, akvarelljeit 1908-ban kiállították a Múcsarnok tavaszi tárlatán.²⁰

A diploma kézhezvételét követően 1908 októberében bevonult egyéves önkéntesnek a klosterneuburgi hidász zászlóaljhoz, ahol sikeresen letette az utász hadnagyi vizsgát, majd visszakerült a Műegyetemre, és két évig Nagy Virgil tanársegédjeként dolgozott.²¹ Szakmai karrierje rendkívül sikeresen indult. Ha csak az 1910-es évet nézzük, akkor ebben az esztendőben megnyerte a budapesti Szent Imre templomra kiírt tervpályázat 400 koronás díját, megnyerte a fiume-susaki erdőhivatal székházának 2000 koronás tervpályázatát, majd 12000 korona tiszteletdíjjal megbízták az építkezés irányításával is. Magyaros szecessziós tervéért megkapta a kolozsvári városháza építésére kiírt pályázat 2000 koronás harmadik díját, 20000 korona fizetéssel megnyerte a jezsuiták kalocsai kolostorának, gimnáziumának és konviktusának tervezését és kivitelezését, és még ugyanebben az évben 1200 koronás külföldi utazási ösztöndíjat nyert a kultuszminisztertől.²² Saját bevallása szerint is szédítő anyagi sikerei voltak, 26 éves korára vagyona mintegy 60000 aranykoronára rúgott, így már bátran feleségül vehette Horváth Annát, akitől az együtt töltött évek alatt hat fia és egy lánya született.²³

Fábián Gáspár családjával

9 Pamer 2001. 143.

10 Fábián 1935.

11 Dr. Fábián Gáspár: *Isten kőművese. Egy építész regénye*. Budapest, 1940

12 lásd: *Lapis Angularis* II. 1998. 280–285; 347–349.

13 Prakfalvi 1998. 275. A hagyatéki listát lásd: *Lapis Angularis* II. p.

14 Fábián 1935. 2–3. ; *Lapis Angularis* II. 1998. 347.

15 Fábián 1935. 3–4.; 9.

16 Fábián 1935. 12.

17 Budapesti egyetemisták részére 1888-ban alakult meg a Szent Imre Önképző Egyesület, ami 1902-től Szent Imre Kör néven ismert. A későbbi csanádi püspök, Glattfelder Gyula alapította az egyesület kollégiumát, melynek Üllői út 22. szám alatti épülete 1902-ben készült el. A Szent Imre Körre mintegy válaszul jött létre 1908-ban a szabadgondolkodó egyetemi hallgatók egyesülete, az ateista és egyházellenes programot hirdető Galilei Kör. Csíky Balázs: *A Szent Imre Kör*. in. Székesfehérvár 1007–2007. Szent Imre 1000 éve. Tanulmányok Szent Imre tiszteletére születésének ezredik évfordulója alkalmából. Székesfehérvár, 2007. 145, 148.

18 Prakfalvi 1998. 275.

19 Aigner József Schmidt munkatársa volt, akár csak Steindl Imre, akinek később Nagy Virgil volt a segédje. Fábián 1935. 13–14, 27.

20 Fábián 1935. 5.

21 Fábián 1935. 13–14.

22 Fábián 1940. 7–9. ; Fábián 1935. 5. 1935-ig összesen 20 pályázati díjat nyert, közöttük 11 első díjat és megbízást. Fábián 1935. 43. ; Vámosy 1985. 55.

23 Fábián 1935. 14. ; *Lapis Angularis* II. 1998. 347.

Az eredményes pályakezdést azonban megtörte az I. világháború.²⁴ 1914. július 31-én vonult be a budapesti 4. utászezredhez, alakulatával már másnap megindult a szerb frontra, ahonnan hamarosan az orosz harctérre vezényelték. Végigcsinálta az 1914-es keserves galíciai visszavonulást, melynek során Przemyslből csak az utolsó vonattal sikerült kicsúsznia a bekerítésből. Mintegy egy évnyi harctéri szolgálatot teljesített a 17. hadtest kötelékében, amikor tifuszos lett, és hét hónapra hadikórházba került. 75 kilóról 35 kilóra fogyott, és jární is újra kellett tanulnia. Megkapta a Signum Laudist, előléptették főhadnaggyá, de betegsége után már csak hátországi szolgálatot tudott ellátni (pl. katonatemetőket tervezett az északkeleti Kárpátokban). Az időt kihasználva még a háború alatt rokkant állományú tisztként közgazdász diplomát szerzett.²⁵ A háborús összeomlás nemzedéktársaihoz hasonlóan az ő életében is gyökeres változásokat hozott. Jelentős banki megtakarításai teljesen elértéktelenedtek, vagyonából mindössze egy rend civil ruhát tudott vásárolni. Az őszirózsás forradalmat követően hirtelen leszerelték, és miközben felesége az ötödik gyerekükkel volt terhes, a népes család fizetés nélkül máról holnapra az utcára került. Hamarosan sikerült tanári állást szereznie a Felső Építő Ipariskolában, ahol közgazdaságtant, valamint kőműves- és ácsszerkezeteket adott elő. Pedagógusi fizetéséből azonban nem tudta eltartani a családját, ezért a tanítás mellett hivatásos újságírónak állt, közgazdasági rovatvezető lett a Vass József által szerkesztett *Új lap*nál. Ezzel párhuzamosan 1918 novemberétől, mint óradíjas mérnök az állami szükségmunkaként megindított Szentendre–Visegrád vasútvonal építkezésénél dolgozott, ahol a munkálatokat a bátyja mint MÁV főmérnök irányította. Ez az állás nagyon sokat jelentett Fábiónak, mert az államvasutak által biztosított olcsó élelmiszer mentette meg családját az éhezéstől. Kezdetben irodista munkát végzett, később nagy ambícióval az állomásépületeket tervezte, ám azok – az alapokat leszámítva – sohasem épültek meg. Az építkezés központi irodája Tahitótfaluban volt, ezért két évre ő is ide költözött, innen járt be tanítani a fővárosba, és itt készült fel az 1920-ban megszerzett közgazdaságtani doktorátusára. A kommun idején tehát nagyrészt vidéken volt, nem kompromittálódott. Állítása szerint behívták a vörös hadseregbe, bár az adott történelmi helyzetet ismerve elképzelhető, hogy sok volt katonatiszthez hasonlóan maga jelentkezett. A harctérre azonban már nem került, csak a fővárosi erődítésekhez osztották be.²⁶ A forradalmakat követően, 1920-ban Haller István vallás- és közoktatásügyi miniszter kinevezte a debreceni egyetemi építkezések miniszteri biztosává, ám a sorozatos visszaéléseket látva, inkább lemondott posztjáról. Óriási szerencséjére decemberben régi ismerőse, Vass József²⁷ került a kultusztárca

élére, aki azonnal pártfogásába vette, és (Kismarty–Lechner Loránddal együtt) megbízta a pavilon rendszerű Mester utcai főgimnázium tervezésével és felépítésével. 1922-től népjóléti miniszterként Vass az egész évtizedben ellátta nagyszabású kórházépítési megbízásokkal – befejezte a Madarász utcai gyermekkórházat, felépítette az angyalföldi elmegyógyintézet pavilonjait, valamint a nyíregyházi, a kisvárdai és a szekszárdi kórházakat –, nem csoda, hogy a miniszter 1930-as halálát Fábión személyes tragédiaként élte meg.²⁸ Ugyanakkor továbbra is tervezett iskolaépületeket, melyekre a felkérést közvetlenül vagy közvetve Klebelsberg Kunó kultuszminisztertől kapta. Épített polgári iskolát Marcaliban, és a húszas évek végén egy neobarokk zárdát a hozzá tartozó polgári leányiskolával Székesfehérváron, ami olyan harmonikusan illett a városszövetbe, hogy Klebelsberg 1931-ben egy fehérvári neobarokk leánygimnázium terveinek elkészítésével is megbízta. Legjelentősebb iskolaépülete kétségkívül a budai Szent Margit Leánygimnázium (később jó ideig Kaffka Margit Gimnázium), internátussal és az Isteni Megváltó Leányainak rendházával. A gazdasági világválság legnehezebb éveiben (1931–1933) épült, uszodát is magába foglaló hatalmas épületkomplexum kifejezetten a megrendelő kívánságára készült neobarokk stílusban.²⁹

A budai Szent Margit Gimnázium

Közben Fábión Gáspár az írással sem hagyott fel, 1921. január 1-től 1932-ig ő az Ybl Miklós által alapított *Építő Ipar–Építő Művészet* című szaklap főszerkesztője, kiadója és mindene. Csupán ebben az egy lapban 1910 és 1932 között 255 cikket publikált. Sorra jelentek meg tanulmányai és könyvei, pl. az 1936-os *Nagy Magyar Építőművészek I.*, vagy a *Magyar Fogadalmi és Emléktemplomok*. Tagja volt az Országos Képzőművészek Egyesületének, az Országos Egyházművészeti Tanácsnak, a Hollós Mátyás Társaságnak, választott társtagja volt az Országos Képzőművészeti Társulatnak, és állandó kiállítója a Műcsarnoknak.³⁰ Önmagát azonban elsősorban templomépítő specialistának tartotta. Pályája során folyamatosan tervezett templomokat,³¹ kezdetben csak kisebbeket, sokszor honorárium nélkül.

24 Munkái kb. 1920-ig: A babócsai templom tervezése még 1908-ban, Székesfehérváron árvaház és aggintézet, Jászapátiban főgimnázium tervezése. Gazdasági iskolák Torontálvásárhelyen, Nagylajosfalván, Kiskunfélegyházán, iskola Óbébán, a törökbálinti Notre Dame apácák rendházának és kápolnájának bővítése, Érden jezsuita novíciusház és kápolna építése, lazarista újoncház Lakócsán, a rákospalotai Clarisseum átépítése szalézianus rendházzá és iskolává, Homokon a Beniczky kastély átépítése, Dombóváron orsolyita rendház és iskola, Budapesten a Pongrácz úton állami bérház tervezése és építése. Fábión 1935. 14.; Fábión 1940. 8–24.

25 Fábión 1935. 6. 14.; Fábión 1940. 16–21.

26 Fábión 1935. 15–16.; Fábión 1940. 20–23.

27 Fábión Gáspár Vass Józsefet még székesfehérvári lapszerkesztő korából ismerte. Vass József (1877–1930) közlekedési miniszter: 1920. VIII. 15.–1921. IV. 14. vallás és közoktatásügyi miniszter: 1920.

XII.16. –1922. VI. 16. népjóléti és munkaügyi miniszter: 1922. VI. 16. – 1930. IX. 8. *Katolikus Lexikon*.

28 *Lapis Angularis* II. 1998. 283.; Fábión 1935. 16.

29 Fábión 1935. 36–38.

30 Fábión 1935. 20. 51. Vámosy 1985. 55.

31 A következő helységeken állnak templomai: Babócsa, Mezőkövesd, Felsőgöd, Sződliget, Balatonfüred, Pécs, Székesfehérvár, Badacsonytomaj, Zagyvapálfalva, Szolnok, Kiskunhalas, Szeged, Szentés, Alag (Dunakeszi), Hódmezővásárhely, Vác–Deákvár, Érd, Tápiószőlő, Monor, Kiskunmajsa, Csólyos, Medgyesegyháza, Megyaszó, Csákvár,

A felsőgödi templom

köletételének éve, de a terveket már 1917-ben elkészítette. Pécsen a letisztult és rendkívül visszafogott neoromán stílussal a város karakterét meghatározó székesegyházhoz igyekezett igazodni, a fővárosban épített három temploma esetében viszont a speciális építőanyag terelte a neoromán és a Tudor gótika felé.³³ Az 1929-ben felszentelt külső-ferencvárosi (Ecseri út-Üllői út sarka) neoromán Szent Kereszt plébániatemplom, az 1931-ben elkészült Szondy utcai neogót Szent Család plébániatemplom és a középső-ferencvárosi neoromán Szent Vince-templom teljes homlokzata sárgás-rózsaszínes-szürkés homokkőből épült. Fábián volt az első, aki a budapesti templomépítészetben a korábban szokásos mészke helyett ezt az Őröm és Pilisborosjenő környékén bányászott kőtípust alkalmazta, mely nemcsak tartós, szép és monumentális hatású, de rendkívül olcsónak is számított, hiszen alig volt drágább a vakolatnál.³⁴

A badacsonytomaji Szent Imre-templom 1929–1930-ban teljes egészében helyi bazaltból épült,³⁵ és a maga durva köfelületével, trapézzáródású ablakaival (amik Lars Sonck turkui vagy tamperei templomát is eszünkbe juttathatják) egyszerre kelt vernakuláris és ősi hatást. Az utókor ezt az épületét tartja Fábián leginkább időtálló alkotásának, ő maga azonban főművének az 1933-ban felszentelt székesfehérvári Prohászka Ottokár emléktemplomot tekintette, ami a római Pantheont idéző óriáskupolájával teljesen kilóg az életműből.³⁶ Az épület sajnos torzó maradt, mert a körtemplomhoz csatlakozó két oldalszárny és a „kupolának léptéket adó, arányt, feszültséget teremtő haragtorony” máig nem épült fel.³⁷ Egyszerre

több műve készült, amikor 1936. július 26-án Zamárdiban agyvérzést kapott. Bár a betegségéből felgyógyult, 1938-ban nyugalomba vonult, és 1953. január 13-i haláláig építési tevékenysége befejeződött.³⁸

Érdeemes néhány mondatban foglalkozni épületeinek stílusával és az építész stílusfelfogásával. Fábián Gáspár munkásságát nem jellemzik a formaújító törekvések,³⁹ alapvetően élete végéig megmaradt az új historizmus (neoelektika) talaján, és azon belül az összes neostílusban képes volt jelentőset alkotni. Noha történeti stílusokban tervezett, a korszerű építészet eszköztárát és építőanyagait is alkalmazta, pl. az alapozásnál és a boltozásnál a vasbetont. Az új, kísérleti megoldások sem álltak tőle távol, pl. a templomok akusztikáját rontó vasbeton boltozatokat Heraklit-lemezekkel burkolta, amik sikeresen megakadályozták a hang visszaverődését.⁴⁰ A harmincas években – a helyi egyházközség kifejezett kérésére – tervezett egy saját maga által modern stílusúnak tartott templomot Zagyvapálfalván, ám a bazilikáris épületen inkább csak pár modernista részletforma figyelhető meg (pl. szögletes-lépcsőzetes főhomlokzat, megnyújtott, hosszú, keskeny ablakok a haragtoronyon). Fábián tehát nem tudott (és nem is akart) úgy megújulni, mint pl. Kotsis Iván 1932–1933-ban, a balatonboglári templom építésekor.⁴¹ Elméleti írásaiban határozottan elítélte a Bauhaus elvein (is) nyugvó funkcionális építészetet, az internacionális modernizmus eszköztárát, és fellépett ezen „új irányzatok” erőltetése ellen.⁴² A modernista építész stílussteremtő törekvéseit meddő próbálkozásoknak tartotta, meggyőződése volt, hogy „stílust parancs-szóra, vagy elhatározásra alkotni nem lehet”,⁴³ és vallotta, hogy egy képzett építésznek minden stílusban jártasnak kell lennie, hiszen mindig az adott helyszín, a környezet, a feladat, és az építető szabja meg, hogy milyen legyen az épület.⁴⁴

A badacsonytomaji templom

A következő részben a Fábián Gáspár által tervezett alagi Szent Imre-templommal ismerkedhetünk meg.

Nagyberki, Rákoscaba, Pesterzsébet, Cserhátszentiván, Ladánybene, Újpest, Kecskemét, Iváncsa, Dombóvár, Cegléd, Orgovány, Pestszentlőrinc, Isaszeg, Komárom, Felsőszőlőnk, Komló, Őröm, Agárd és Budapest 3. *Lapis Angularis II.* 1998. 284–285.; Fábián 1935. 43–45.

32 A felsőgödi templomról: Fábián 1935. 31.; Fábián 1940. 26.

33 Prakfalvi 1998. p. 277.; Fábián 1935. p. 28.

34 Ezek a 2000–3000 hívőt befogadó templomok 300.000–400.000 pengőbe kerültek, míg a hasonló méretű, szintén neoromán, városligeti Regnum Marianum templom építési költsége elérte a 2 millió pengőt. Fábián Gáspár korabeli nagy sikereit egyebek mellett a látványosan takarékos árelőirányzatainak is köszönhetette. Fábián 1935. 18. 30.; Fábián 1940. 43–44.; Pamer 2001. 42.

35 Fábián 1935. 32.; Fábián 1940. 45.

36 1929-ben hirdettek országos pályázatot az 1927-ben meghalt Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök emlékét szolgáló templom tervezésére, amit Fábián Gáspár nyert meg. Prakfalvi 1998. 277.

37 Vámosy 1985. 56.

38 Fábián 1940. 47–48.; Vámosy 1985. 55–56.; *Lapis Angularis II.* 1998. 347.

39 A pályája elején – Kismarty-Lechner Loránddal közösen – tervezett susaki erdőhivatal épületén megfigyelhetők izgalmas, újszerű részletformák, ám nem egyértelmű, hogy ezek Fábián vagy tervezőtársa ötletei voltak. Prakfalvi 1998. 277.

40 Erre a lemezeztégre került a vakolat. Fábián 1935. 30–31.

41 Kotsis Iván neoromán stílusban építette meg 1926–1930-ban Budapest 1951-ben lebontott) Regnum Marianum templomot. Az 1933-ban elkészült balatonboglári plébániatemplom a magyarországi „nem bauhausos modernizmus” egyik legértékesebb épülete. Pamer 2001. p. 41.; 149. Prakfalvi 1998. 278.

42 A modernizmust nem egyszer csak szovjet, illetve bolsevik irányzatnak és stílustörekvéseknek nevezte cikkeiben. Prakfalvi 1998. 277.

43 Fábián 1935. 27.

44 U.a.

ASZTALOS MIHÁLY

Paradicsomtermesztés Dunakeszin a II. világháború után

I. rész

1. Előzmények

Az egykori családi házunk udvarán készült fényképét nézegetve, fiatalkori emlékek elevenedtek fel bennem. A fotón a családkunk, valamint egy hosszúnadrágos fiú, Tóth Nándor látható. Az ő családjuktól bérelt földön termett a stráfkocsinkon levő, piacra előkészített paradicsom-rakomány. A bakon ülő László öcsém kezében tartja az egyetlen rekord nagyságú 1 kg-os paradicsomot. A mérlegelést fotón sajnos nem örökítettük meg. Sem előtte, sem utána ekkora paradicsomunk nem termett. Elhatároztam, hogy az akkori élményeimet leírom, és ezzel egy letűnt világot ismertetek meg Önökkel.

A II. világháborút követő években a sok viszontagság dacára az élni akarás, a tetterekészség, az alkotóvágy lett úrrá az országon és a családokon. Az új, stabil forint és a kialakuló munkahelyek biztos megélhetést jelentettek az embereknek. Fokozatosan beindult az élelmiszertermelés is. Ez a megnövekedett igény ösztönzően hatott a szántóföldi, nagybani paradicsomtermelésre. Dunakeszin különösen kedvezőek voltak erre a lehetőségek, mivel a főváros közelségéből adódó piacozás, valamint a helyben üzemelő Óceán Konzervgyár export kapacitásának bővülése is elősegítette azt. Fontos tényező volt a paradicsom termelésére alkalmas szántóföld is. A jó minőségű föld, napsütötte táj, a kiváló minőségű vetőmag, a szakértelem, hatékony paradicsomtermelést tett lehetővé. Ezidőtájt már kiváló minőségű paradicsom fajták álltak rendelkezésre.

A Dunakeszin meghonosított paradicsomot, kellő termelési ismeret híján, eleinte vizes kertekbe ültették, mert úgy hitték, hogy ilyen földben terem a legjobban. Tapasztalniuk kellett, hogy itt csak savanykás, satnya paradicsom terem. Sok kísérletezés után jutottak el odáig, hogy a barna homoktalaj a legmegfelelőbb a kiváló minőségű paradicsom termelésére. Évtizedes szelektálás és termelési tapasztalatok alapján két fajta vált be a nagybani, szántóföldi termelés céljaira. Az egyik az úgynevezett alma paradicsom, mely az almára hasonlító alakja miatt kapta a nevét. Igen mutatós, jól szállítható, többféle célra alkalmas fajta volt. Íze kiváló, de kissé savanykás. Főleg kisebb parcellákon kertekbe ültették, de akadtak, akik nagyban is termesztették piacozás céljából. A legnagyobb mennyiségben a bőtermő, nagyméretű nagy részén sima felületű, az oldalán kissé gerezdes paradicsomot ültették, ilyen volt a képen látható is. Igen szép külsejű fajta,

de még ennél is hasznosabb tulajdonsága volt édes ízű beltartalma. Ezt a tulajdonságát a befőzésnél a háziasszonyok igen nagyra értékelték. A piacozást is igen jól bírta.

2. Paradicsommag begyűjtése

A paradicsommagot a legjobb minőségű töves paradicsomból lehetett kinyerni. Ennek láthatóan rendelkeznie kellett a fajtára jellemző tulajdonságokkal. A kiszemelt paradicsomokat megjelölték, hogy szedéskor ne vegyüljenek a többi közé. A megjelölt paradicsomot leszedése előtt túlérlelték, hogy jól beérett, csíráképes magot nyerjenek belőle. Az összegyűjtött paradicsomot megmosták, majd keresztbevágva kettészelték. A félbevágott paradicsomot marokba fogva, enyhe nyomással, annak belső részét kinyomkodták egy edénybe. Vízet öntöttek hozzá és lágy, óvatos keveréssel többször átmosták. Ezután megfelelő méretű szitán átszűrték, majd erre alkalmas ruhán szétterítve szárították. Fontos volt, hogy ne sérüljenek meg a magok. Vászonzacskóba rakva és kártevőktől védve tárolták.

3. Palántaföld

Majdnem minden családnak volt „titkos” palántaföld beszerzési helye, amit nem árultak el senkinek sem. Ez pihent, humuszban gazdag föld volt. Az év folyamán a határt járva akaratlanul is figyeltek olyan facsoportra vagy egyéb helyre, ahol évek óta bolygatatlan avart véltek felfedezni, ami alkalmasnak bizonyult palántaföldnek. Gondosan összegyűjtötték, haza vitték, eltárolták a palántázás előtt átrostálták, hogy kellő finomságú, porhanyós földet kapjanak. Ez a föld fertőzésmentes és tápanyagokban gazdag, ami fontos volt a kikelő palánták számára.

4. Az istállótrágya

A szabadföldi palántanevelés a palántaágyásokban történt. Ehhez elengedhetetlen volt a megfelelő istállótrágya. Erre a célra legjobban a lótrágya felelt meg, ez biztosította a kellő meleget a palántaágyásban az erjedése folytán. Vigyázni kellett arra, hogy se túlértett ne legyen, mert akkor már nem termelt elegendő hőt, se túl szalmás, mert akkor még nem tudott beindulni a hőtermelő folyamat.

5. Rozsszalma különböző felhasználása

A legtöbb gazda saját maga termelte meg a rozst, ezzel volt biztosítható a jó minőségű, hosszúszerű rozsszalma. Ezt kézi kaszával aratták, óvatosan marokba szedve, kévébe kötötték. Fontos volt, hogy a szalma szára ne törjön meg. A megtisztított szálakat kellő hosszúságban méretre vágták és így eltávolították a kalászsokat is. Ezután kötegelve tárolták a paradicsom kötözéséig. A gyengébb minőségű rozsszalmából, palántaágyás takarót készítettek, ezzel védve a hidegtől vagy a túlzott napsütéstől a palántákat.

6. A palántanevelés

A fagyok elmúltával el kellett készíteni a palántaágyásokat. Fontos volt a jó tájolás, mert így volt biztosítható, hogy a napsugarak egyenletesen ériék a növekvő palántákat. Erre legalkalmasabb a kelet-nyugat irányú elhelyezés volt. Ezután a kijelölt helyen szétterítették az előre kezelt istállótrágyát, tömörítették és elegyengették. A rétegvastagságot a kialakult tapasztalat alapján határozták meg, mely kb. 30 cm volt. A gondosan elkészített trágyaalapra ráhelyezték az előre összeszerelt jó minőségű fűrészelt deszkából készített ágyáskeretet, de az is előfordult, hogy helyben állították azt össze. Derékszögbe állították,

hogy a rákerülő takaróablák pontosan lefedjék. Beszabályozták a lejtést, ami biztosította az esővíz elvezetését. Ezután, a belső sarkoknál, szükség esetén középen is, kitámasztó karókat vertek le, ez biztosította az elmozdulás ellen az ágyáskeretet. Az elkészült keretbe jó minőségű földet terítettek, elsimították erre rostált palántaföldet terítettek. Elsimítás után erre szórták a már előre kicsíráztatott paradicsommagot. Ez nagy gyakorlatot kívánt, hogy se ritka, se sűrű ne legyen a vetés. Végül finoman rostált földdel beterítették. Fontos volt a takaróföld vastagsága, hogy egyenletes legyen a magok kelése. Túl vastag takarás esetén nehezen kelt, kevés földréteg esetén, "kalaposan", bújti ki a mag, ami torzíthatta a palántát. Öntözőkannából finom sugárban megöntözték. Az üveges takaróablakkal lefedték és, ha szükséges volt ráterítették a rozsszalma takarót. Ezután naponta gondos odafigyeléssel kellett felügyelni a palántaágyást. Az időjárástól függetlenül lehetőleg egyenletes meleget kellett biztosítani az ágyásban. Ezt a rozsszalma takaró felrakásával vagy leszedésével, illetve az üvegtáblák feltámasztásával – szellőztetés – érték el. Öntözéssel gondoskodni kellett a föld kellő nedvességéről. Az egyeléssel érték el a jó minőségű palánták kifejlődését. A palánták növekedésének előre haladtával feltöltötték a palántákat. Ehhez száraz palántaföldet szórtak az óvatosan széthajtogatott palánták közé, ezután meglocsolták. A palánták növekedésével ezt többször megismételték, mert ezzel volt biztosítható a „bundás” gyökérzet kifejlődése. Kiültetés előtt, naponta mind hosszabb időre leszedték az üvegtáblákat, hogy ezzel edződjenek a paradicsompalánták a szabadföldi időjárási viszonyokhoz. A paradicsomtermelésre szánt földterület nagyságától függően megsaccolták a gyakorlati tapasztalat alapján, kellő biztonság ráhagyásával a palánták számát. Becslés szerint 1 kataszteri hold földbe –1600 négyszögöl– Kb.4600 paradicsompalántát ültettek, figyelembe véve a kocsit által kiesett területet. A paradicsomtövek becsült számához hozzá kellett még számítani az esetleges fagykár miatti töcserét és a néha előforduló beteg tövek pótlását is. Mindezek figyelembe vételével nevelték a kellő darabszámú paradicsompalántát.

7. Szántóföld előkészítése

A dunakeszi határ igen változatos földminőségű, a dunamelléki agyagos talajtól a sivár homokig minden megtalálható. Napsütötte, jó minőségű barna homoktalajon termett legjobban a paradicsom. Ez azonban csak korlátozott mértékben állt rendelkezésre. Ezért szükségből sivárabb, homokos talajú földet is beültettek paradicsommal. Előfordult olyan dimbes-dombos szántóföld is, ahol több sávban is változott a föld minősége. Ilyenkor a gazdaságos földkihasználás miatt ezt a földterületet is beültették paradicsommal. A paradicsomtermelésre szánt földet érett istállótrágyával igyekeztek javítani. Ha volt elegendő trágya, akkor azt szétszórás után alászántották. Legtöbbször azonban nem volt elegendő trágya, akkor gödörrel oldották meg. Ez abból állt, hogy a főlészántott és elboronált földbe a palántatövek helyének megfelelően egyenlő sor és tőtávolságra „gödörölő” kapával gödröket vágtak és ebbe szórták az érett trágyát, ezután csúcsos kialakításúra

Paradicsomföld Dunakeszin

visszahúzták a földet. Ez a módszer a kevesebb trágya felhasználása mellett is hatásosnak bizonyult, mert a palántatövek alá került a trágya. Terítéssel trágyázott földnél a gödörölést elhagyták, csak felkúpozással jelölték ki a palánták helyét. Felszárítás után, de a gödörölés megkezdése előtt az egyik oldalon kocsitartak jelöltek ki, ami biztosította a lovas kocsival való megközelítést, a karózás és a paradicsom szedés céljából. Az út arra az oldalra került, ami a szomszéd földjébe ültetett vetemény szempontjából a legjobban megfelelt. Ezzel volt biztosítható, hogy a lovak a legkisebb kárt tehessek a szomszéd föld veteményében. A keskeny „nadrágszj” parcella nem volt gazdaságos, mert a kocsit ugyanannyi területet vett el a hasznosítható földből, mint a szélesebb és így gazdaságosabb földterületből. Akadt gazda, aki hasznosítás céljából a kocsit középső sávjába 1 sor csalamádé kukoricát, burgonyát vagy egyéb alkalmas növényt ültetett. Dülőútnak nevezték a sorban elhelyezkedő szántóföldeket körülhatároló kocsitartat, esetleg gyalogutat. A családoknak a határ szinte minden dülőjében volt földjük és ezek igen változatos minőségűek voltak. Ezért az igazságos földöröklést, a földek szétmérésével tudták biztosítani. Így alakultak ki a „nadrágszj” parcellák.

8. Palánta kiültetése

Palántázás dunakeszi határban

A fagyok elmúltával a szép tavasziasra forduló időjárás beálltával elkezdődött a palántaültetés. A kellően megedzett, szép erőre fejlődött palántákat jól beöntözték. Ezután egyik kézzel egy marokra fogható palántát összefogtak és a másik kezükkel segítve a gyökerek alá nyúlva sok földdel kiemelték. Az odakészített ládába sorba rakták és a szállítás idejére árnyékolták. Igyekeztek megsaccolni az aznapra kiültetésre szánt palánták számát, a felkúpozott palántahelyeknek megfelelően. Valamivel többet szedtek ki, mert ültetés előtt kiválogatják a gyengébb vagy sérült palántákat. Csak kiváló minőségűeket ültettek el. Gondoskodni kellett a locsolóvízről is. Ezt a jobb módú gazdák lajtos kocsival oldották meg. Akinek ez nem volt, az nagyméretű hordóba vagy erre alkalmas edénybe szállította a vizet a helyszínre. A víz gyűjtése nem is volt olyan egyszerű dolog. Esős tavasz esetén összegyűjtötték a csapadékvizet és ezt használták fel. Száraz tavasz esetén kisebb vízmennyiséget az udvaron található kerek kútból húzták fel. Ez nagyon fárasztó munka volt és a kút vizének elapadása miatt csak korlátozott mennyiséget biztosított. Nagy mennyiségű vizet a település Felsőbátán melletti bővizű forrásból vagy a Dunából, esetleg a határban még néhol található kisebb forrásokból merték ki. A paradicsompalánta ültetése az alábbiak szerint történt. Óva-

tosan elválasztottak egy szál palántát, ezt a kúposhalom elsimítása után egyik kézbe fogták, a másik kéz ujjával, gödröt készítettek, behelyezték majd földdel betakarták, kissé tömörítették a talajt és körkörösén tányérszerű mélyedést húztak a palánta köré. Ide öntötték locsolókannából az öntözővizet óvatosan, hogy ne mossa ki a palántát vagy ne sározza azt össze. Általában csak egyszer, ültetéskor locsolták a palántákat, de szélsőséges időjárás esetén szükséges lehetett még utólagos öntözés is.

9. Paradicsom karózása

Többféle karót használtak fel a lehetőség és szükség szerint. A legdrágább, de egyben a legjobb a fűrészelt keményfa karó. Ezt csak a jómódú gazdák engedhették meg maguknak. Tartós és jó volt a hasított akácfából készült karó is. Felhasználtak még egyéb, erre a célra alkalmas egyenes, puhafa botokból kialakított karókat is. Ezekkel nehezebb volt a karózás és nem volt olyan tartós, mint az előzőek. Szorultságból használtak még vastagra nőt napraforgószárból kialakított karót is. Ez csak egy-két idényt bírt ki és nagyon nehéz volt vele dolgozni. A lovas kocsival kivitt karót a paradicsomsorok közé lerakták. A karózás általában iskoláskorú gyerekek feladata volt. A karót minden paradicsomtő mellé az északi oldalon kb. 10 centi távolságban – hogy ne sértse a gyökérzetet – leszárták a földbe, majd a földbe. A paradicsom szezon lejártával kihúzták, a rátapadt földtől megtisztítva hazavitték. A hibásakat kiválogatták, amit kellett újrahegyeztek, és ha kellett a másik végét simára fűrészelték. Ezután az időjárástól védve tárolták.

10. Paradicsom kötözése

A paradicsompalánta növekedésével szükségessé vált a karóhoz való kötözése. Ez a munka nagyon fáradságos volt és sok ügyességet igényelt, melyet főleg nők végeztek. Fontos volt a jó időzítés, hogy a hajtások nagysága megfelelő hosszú legyen. Ha túl hosszú volt eltörhetett vagy megroppanhatott a talajról való felszedéskor, ha még nem volt elég nagy, akkor feleslegesen korai volt még kötözni. Kötözés megkezdése előtt beöltöztek kidobásra

Paradicsomkötöző

váró ruhába, mert a kötözéskor a paradicsom szárával való érintkezéskor sok zöldes festékanyag tapadt a kézre és a ruházatra. Maga a kötözés az alábbiak szerint történt. Az álló vagy a földön szétterülő paradicsomhajtásokat átkaroló mozdulattal óvatosan sorba szedték nyalábba. A kötényükbe elhelyezett, erre a célra előkészített és kissé nyirkosra benedvesített zsúpszalmából egyik kézzel kihúztak szálat, azt az összefogott paradicsom száron körbehúzták, majd a végeit egymáshoz fogva, csavaró mozdulatokkal megsodorták és aládugták a körbefutó zsúpszalma alá. Ügyelni kellett arra, hogy a felkötött paradicsom kellően szilárdan álljon, ne feszüljön, és ne roskadjon le a földre. El kellett érni, hogy a fejlődő paradicsom lehetőleg ne érintkezzen a földdel, mert esőzés után a nedves talajon elrothadhatott.

11. Paradicsom szedése

A gondosan tisztántartott, többször megkapált, elkarózott,

felkötött paradicsom az idő előre haladtával megérett a szedésre. Legtöbbeknek stráfkocsija volt, mely megkönnyítette a paradicsom szállítását. A kocsira két sorba saját készítésű paradicsomos ládába szedték a piacra szánt árut. A szedésnél több felnőtt és esetenként fiatalabb gyerek összehangolt munkájára volt szükség. A leszedendő paradicsom mennyiségétől függően, voltak, akik szedték, voltak, akik karos kézikosárba szedett paradicsomot a kocsihoz vitték a kocsin tartózkodó rakóknak. A könnyebb munka miatt a ládába rakók leginkább gyerekek voltak, tekintettel arra, hogy erre az időre esett az iskolai szünet. A kocsin tartózkodók szétválogatás után a piacra szánt paradicsomból az esetleg benne maradt csumát kiszedték, puha ruhával megtörölték és lefele forgatva egymás mellé sorba rakták a ládába. A különválogatott paradicsomot az Óceán Konzervgyártól kapott csereládába rakták a későbbi elszállítás céljából. A kétféle paradicsom között minőségbeli különbség szinte alig volt. A szerződött paradicsomot az Óceán Konzervgyár a piaci ár kb. 60%-ért vette át. A konzervgyári paradicsomra kevesebb munkát kellett fordítani, nem kellett törölgetni, sorba rakni, kicsumázni, piacra szállítani, ezért lehetett olcsóbban adni. Jó termés esetén a telerakott ládákra a nagyobb mennyiség elszállítása érdekében még több sor paradicsomot is raktak befelé szűkítve a sorokat, hogy azok a szállítás során ne rázkódjanak szét, amit még a ráterített takaróponyvával és annak lekötésével is biztosítottak. Ilyen piacra előkészített "megpúpozott" paradicsomos kocsi látható a képen.

A saját láda és a konzervgyári szabványos láda között az volt a különbség, hogy a saját láda magasabbra és hézagmentesre volt készítve és méretre igazodott a kocsi szélességéhez. Ebben a hézagmentes ládában kevésbé sérült a paradicsom. A csereláda hézagosra volt gyártva, így ebben a paradicsom sérülhetett, de ez a nagyüzemi besűrítésnél nem okozott gondot. A dunakeszi Óceán Konzervgyár a helybéli gazdák és a környező települések paradicsom termését alkalmasnak találta konzervgyártásra, ezért szerződést kötött velük meghatározott mennyiség leszállítására. Ez ugyan szerényebb jövedelmet, de nagyobb biztonságot adott a termés értékesítésére. Jó termés esetén többlet mennyiséget is átvettek. Rossz termés esetén külön meg kellett egyezni a kifizetésre kerülő árban. Még egy nagy előnye is volt a szerződött átvételnek, mert a konzervgyár a szerződő mennyiségű paradicsom arányában szabványos méretű ládákat kölcsönzött a gazdáknak, amibe szedhették és leszállíthatták a paradicsomot. A paradicsomszezon leteltével ezeket le kellett adni a konzervgyárnak. Előnyös volt a szerződés a konzervgyárnak, mert előre tervezhette a gyártási kapacitást, de előnyös volt a gazdáknak is, mert biztosak lehettek a leszerződött mennyiség után kapott jövedelemben.

(folyt. köv.)

BÁTONYI PÁL

A Grassalkovichok és Dunakeszi

I. rész

A Grassalkovich család eredetéről pontos adatok nem állnak rendelkezésre, egyik elképzelés szerint délszláv eredetű. A kutatók valószínűsítik, hogy az ősök vagy horvátok, vagy tótországiak (szlavóniaiak) voltak. Utóbbiak nagyobb számban menekültek Nyugat-Dunántúlra, ma kaj-horvátoknak nevezik őket. A másik elképzelés szerint a Krisakov Temes és Zala vármegyei nemesi családból származnak, csak a nevüket elírták. Dokumentumok szerint 16. század második felétől a család nevét Graschiakowith, Grashakovith, Grashakovich és Horváth aliter Grashakovics írásmódban használta. A vagyontalan família többnyire Sopron vármegyében élt, és kismemesi családokba (Kurdics, Raymannus) nősült be.

A Dunakeszit megszerző gyaraki Grassalkovich I. Antal édesapja, János, nevét Grassalkovichként és Grazalkovicsként írta, de a szlovák kutatók Grašalković néven említik. A gyaraki nemesi előnév Gyarak (ma Kmeťovo, Szlovákia) településre utal. Grassalkovich János, a szegény római katolikus kismemes már fiatal korában Thököly Imre fejedelem kurucához csatlakozott. 1683-ban báró Pongrácz Gáspár oldalán a Felvidéken rablásokban, útonállásokban vett részt. Elfogása után gyorsan szabadult. 1684–1687 között a Luzsinszky család beckói (ma Beckov, Szlovákia) uradalmának tisztartója volt, majd Űrménybe (ma Mojmirovce, Szlovákia) felesége családjának birtokára költözött. Neje, egresdi Egredy Zsuzsanna (1666–1724. július 30.) Egredy János és Tuchinszky Judit leánya volt. Grassalkovichék házasságából négy gyermek született: Erzsébet (Űrmény, 1691. november 11.), Lendvay János, majd felszöllősi Szöllősy Boldizsár felesége, Antal (Űrmény, 1694. március 6. – Gödöllő, 1771. december 1.), Zsuzsanna (?), kinek férje 1717-től pilisi Belezna János volt és Judit (?), aki ebeczki Blaskovich Sámuel felesége lett.

Grassalkovich János az 1690-es években Bottyán János szolgálatába állt. Eleinte mint íródeák, majd ügyvédként intézte a királyi lovassági ezredes ügyeit Esztergomban. Bottyán a szolgálat fejében Bátorkeszin (ma Bátorove Kosihy, Szlovákia) és Kisújfaluban (ma Nová Vieska, Szlovákia) 25–30 jobbágytelekből álló birtokrészt adományozott neki. 1700-ban Bottyán királyi beleegyezéssel Grassalkovich Jánost és Czagányi Mihályt fogadott örököseinek ismerte el.

Mivel Bottyánnak sem az első, sem a második feleségétől nem született gyereke, így a hatalmas vagyonából Grassalkovich János is jelentős örökséget kapott, igaz ehhez csak a kuruc tábornok halála (1709 ősze) után évekig tartó pereskedést követően jutott hozzá. A Grassalkovich vagyonnak, tehát a kuruc tábornok öröksége volt az alapja, amit titkoltak. Grassalkovich János a kuruccá lett Bottyán Jánosnál szolgált tovább. Érsekújváron (ma Nové Zámky, Szlovákia) volt hadbíró, majd postamester. Hadbírói feladatai ellátása során 1710. január 3-án olvasta fel az árulóvá lett és elfogott Ocskay László ítéletét „kikiáltá az abban foglalt karóba vonatás helyett a főparancsnoktól pallosra adott enyhítést s kettétörte a feje fölött a pálcát.” A későbbiekben Űrményben, mint postamester dolgozott. Összességében megállapítható, hogy a magyar érzelmű, kuruc, római katolikus 1716-ban Űrményben elhunyt Grassalkovich János alapozta meg a család vagyonosodását, ugyanakkor a sok távolléte miatt nem volt jelentős befolyása gyerekei neveltetésére.

Felesége, Egredy Zsuzsanna anyai részről szlovák származású volt. Családja birtoka, Űrmény magyar-német-szlovák lakosságú katolikus település volt ebben az időszakban, így gyerekei mindhárom nyelvvel megismerkedtek. Az iskolában latin nyelven oktattak, így János egyetlen fia, I. Antal elsősorban latinul tudta magát kifejezni. Antal középiskoláit a nyitrai kegyes-rendieknek és a nagyszombati jezsuitáknál végezte. Felsőfokú iskolába nem járt, de joggyakornoskodott, az ügyvédi vizsgát 1715-ben tette le. Kedvenc története, hogy milyen szegény diákként tanult, csak kuruc eredetű vagyonának elkendőzésére szolgált. 1716 őszétől I. Antal Budán volt a kerületi kamara ügyvédje. 1718-tól részt vett Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlésein. A buzgó katolikus és Habsburg-hű fiatalember 1720-ban a váci püspök jogigazgatója és a királyi jogügyek igazgatója lett. Tevékenysége során a protestáns egyházak működését ellehetetlenítette.

1722-ben lépett frigyre Langh Ádám és Fejér Borbála leányával, Bajtay István özvegyével, Langh Erzsébettel (1693–1729). A feleség hozományként Zsidó falut (ma Vácegres) hozta a házasságba. Az asszony hét évvel az esküvő után elhunyt, nem ajándékozta meg férjét gyermekkel.

1724-től I. Antal kamarai tanácsos lett. 1727-től az Újszerzeményi Bizottság (Neoacquistica Commissió) elnökeként az oszmán uralom alól felszabadított területek birtokviszonyait rendezte sajátos eszközeivel, a katolikus egyház és nemesség (főleg saját maga) javára. III. Károly király 1730. január 26-án, Pesten kelt leiratában Grassalkovich I. Antal előterjeszti, hogy a törököket kiveték Magyarországról, és a fegyver által visszaszerzett területek a győztest illetik. Ezért az előterjesztő a vármegyében a következő possessiókat bírja: Acsa, Tótygyörk, Csővár, Domony, Sződ, Kismémedi, Hartján, Sáp, Dunakeszi, Csömör, Kóka, Tóalmás, Szentlőrincskáta, Szentmártonkáta, Izsák és 31 puszta. Az uralkodó megparancsolja, hogy a birtokosok április 26-án jelenjenek meg Pest városában a bíróság előtt személyesen vagy prokurátoruk útján. Az előterjesztő soha nem harcolt a török ellen, viszont mindent elkövetett annak érdekében, hogy Pesttől keletre egy birtokrendszer hozzon létre, ahol csak a császárhoz hű római katolikus lakosság életfeltételeit szándékozott biztosítani. A bíróság azonban a magyar törvények alapján az eredeti tulajdonosok javára döntött, így Grassalkovich I. Antal első kísérlete Dunakeszi megszerzésére nem sikerült. 1731-től királyi személynő, azaz a királyt képviseli minden fórumon.

1731. december 31-én feleségül vette klobusiczi és zethényi báró Klobusiczky (Klobusitzky) Krisztinát (1712–1738), Klobusiczky Ferenc és sóvári Soós Krisztina lányát. A házasságba a feleség 30 falut hozott hozományként.

(folyt. köv.)

Klobusiczky címert (1753)

VIZDÁK KAMILLA

Révész István tábori püspök, mint Dunakeszi plébánosa

III. rész

V.6. Újságírói tevékenység

Plébánosként és politikusként már láthattuk Révész, most mint újságíró is megismerhetjük. Irodalmi érzékenysége nemcsak a szónoklatokban, hanem a versírásban és újságírásban is megmutatkozott. Írt politikai, szociális, egyházi vonatkozású cikkeket, s az újságok nem ritkán verseit is közölték. Több éven keresztül volt a Váci Közlöny című hetilap munkatársa, melyben az általa fontosnak tartott közérdekű információkról és témákról írt hosszabb-rövidebb terjedelemben. 1900 decemberében a Közlöny új tulajdonosa és főszerkesztője Kokovay János lett, aki szerencsésnek érezte magát, hogy a „mélyen tisztelt Révész Istvánt” megnyerhette a lap egyik főmunkatársának.¹ Révész az újság hasábjain keresztül is próbált hatni az emberekre, így terjesztve a keresztény hitet és az igazságot. Egy 1901-es cikkében a következőket írja a sajtóról és a keresztény mozgalmakról: „Az új század sajtójától és keresztény mozgalmaitól várjuk azokat a röntgensugarakat, melyek behatolnak az alakoskodók szívébe, veséjébe, hadd lássa már egyszer a világ, hogy kik azok, kik a haza és az egyház legszentebb oltárai körül szeretet nélkül, csak hasonlóságból settenkednek.”²

VI. Bogyó Pál utódja

Bogyó Pál pápai prelátus, kecskeméti apátplébános, gyémántmisés áldozópap 1906 júliusában elhunyt.³ Ezzel a tragédiával nyílt meg a lehetőség Révész előtt – noha ő csak szülővárosában akart kanonok lenni –, hogy pályája még magasabbra ívelhessen. Gróf Csáky Károly Emmánuel megyés-

püspök félt Révész tehetségétől és habitusától, így kihasználva a kecskeméti plébánia megüresedését, leküldte őt a váci egyházmegye legnagyobb plébániájára adminisztrátornak.⁴

1907 januárjában pályázatot írtak ki a kecskeméti plébániai székre és az újonnan alapított lelkeszségre, melyre Révész István dunakeszi, dr. Ében Mihály nagykőrösi, Pelczér Béla galgamácsai és Bogoss Béla tápéi plébánosok pályáztak. Révésznek nehéz lehetett meghoznia a döntést, tudva, ha nyer, meg kell válnia szeretett „nyájától”. A választást február 10-re írták ki,⁵ melyet Révész megnyert. Új kecskeméti plébánosként a hűségesküt 1907 márciusában tette le, beiktatására szeptember 26-án került sor. Az installációt Gossmann Ferenc oldalkanonok végezte, aki szép beszédet mondott elhunyt Bogyó Pálról és a dunakesziek fájdmáról, kiknek meg kellett válniuk szeretett lelkipásztoruktól. Gossmann után Révész lépett a szószékre, megkezdve ezzel az „alföldi tanyavilág fel-emelését.”⁶

VII. Búcsú

Révész plébános elhelyezésével új korszak kezdődött Dunakeszi életében. Szeretett papjuktól nagyon nehezen váltak meg a község lakói, hiszen rengeteget köszönhettek neki. De hiába került el a pástor messzire nyájától, nem felejtették el. A kecskeméti évek alatt többször is visszahívták a hívek egy-egy nagyobb ünnepre, hogy prédikáljon nekik.⁷

Révész távozásának napján a község szinte minden hívője összegyűlt, hogy meghallgassa plébánosának búcsúbeszédét. A távozó pap felidézte a Dunakeszin eltöltött majd húsz év örömeit és bűjait. Hangsúlyozta, hogy sem a távolság, sem az idő múlása nem homályosítja el szeretetét, melyet a dunakesziek iránt érez. Beszéde után a község házában tartott díszgyűlésre ment, ahol a község képviselőtestülete és az általa alapított intézmények, szervezetek, közösségek vezetői, képviselői búcsúztatták. Este Dunakeszi „intelligenciája” búcsúzott nagyra becsült emberétől.⁸ Utódja Richter Béla lett, aki folytatta az elődje által megkezdett szép munkát. 1908-ban kibővítette és felújította a plébánialakot, két évvel később újraszindelyeztette és villámhárítót szereltetett rá. Egyszóval, Richter méltó utóda lett a nagyra becsült plébánosnak.⁹

VIII. Hatása unokaöccsére

Révész István családunk első, de nem az utolsó egyházi pályára lépett embere. Unokaöccse, aki szintén az István nevet kapta, az ő hatására választotta a papi szolgálatot. Az ifjabb Révész István ugyancsak Vácon született, tizennyolc évvel később, tehát 1880. október 4-én. Nagybátyjához hasonlóan Vácon végezte tanulmányait a piaristáknál és a szemi-

4 Tragor Ignác: *Váci bölcsők, váci koporsók. A Váci Múzeum-Egyesület ünnepi közgyűlésein elhangzott emlékbeszédek.* Váci Múzeum-Egyesület. Vác, 1938. 147

5 Koncz József (szerk.): *Váci Közlöny.* XXIX(1907) 6. szám. 3.

6 Koncz József (szerk.): *Váci Közlöny.* XXIX(1907) 40. szám. 2.

7 Csoma Attila: *A római kortól napjainkig. Mozaikok Dunakeszi történelméből.* Dunakeszi, 2008. 78.

8 Koncz József (szerk.): *Váci Közlöny.* XXIX(1907) 10. szám. 4.

9 Csoma Attila: *i.m.* 78.

1 Pálkás Antal (szerk.): *Váci Közlöny.* XXII(1900) 53. szám. 2.

2 Kokovay János (szerk.): *Váci Közlöny.* XXIII(1901) 1. szám. 1..

3 Koncz József (szerk.): *Váci Közlöny.* XXVIII(1906) 30. szám. 4.

náriumban.¹⁰ Szentelése 1904. június 19-én zajlott a váci Irgalmas Testvérek kápolnájában tizenegy kispaptársával együtt.¹¹ Az újmisé első szentmiséjét a váci székesegyházban mutatta be, de a szentbeszédet az idősebb Révész mondta el.¹² Dunakeszi plébánosa a papi hivatás fontosságáról, az egyházi élet töviseiről beszélt. A szentmise gyönyörű volt, hiszen nagy-szerű prédikációt hallhattak a hívek, és a leányiskola diákjai is emelték az ünnep fényét énekükkel. Az újmisé követően a nagybáty Dunakeszire invitálta vacsorára családját valamint több előkelő személyiséget.¹³

Ifjabb Révész István Bagon, Lajosmizsén, Zagyvarékason, Abonyban, Hatvanban és Kiskunfélegyházán volt káplán.¹⁴ Végső helye 1924-től Cibakházán volt, ahol – nagybátyjához hasonlóan – ő is sokat tett híveiért. Az ifjabbik pap nem futott be olyan fényes pályát – noha 1931-ben esperes lett – mint az idősebb Révész, mégis tiszteletreméltó, becsületes ember maradt mindvégig. Sokszor mutatott be szentmisét a csekei hegyen, a régi kápolnában, ahová a környező településekről százával érkeztek a hívek. Ez alapján feltételezhető, hogy benne is megvolt a szónoki tehetség.¹⁵

IX. Betegség

Révész István politikai szerepvállalásánál már utaltam a plébános betegségére, amit most Schusztér püspöknek írt levelein keresztül mutatok be.

Említettem, hogy tüdő- és gyomorhurutja nagyban megkeserítette életét. Több ízben kérte püspökét, hogy engedje el hosszabb-rövidebb időre valamely fürdőbe, hogy a gyógyvíz elősegítse gyógyulását. „Alulírott legmélyebb alázattal esedezem nagyméltóságú Püspök Úr és kegyelmes Atyámhoz, hogy engem plébániám hivatalától 6 hétre felmenteni és a gleichenbergi fürdők használatára kegyesen elbocsátani méltóztatnék.”¹⁶ Alább azt is írja, hogy eddig sohasem hagyta el hajlékát, most sem önszántából teszi ezt, hanem betegsége kényszeríti, továbbá kéri a főpásztort, hogy járuljon hozzá a költségeihez, hiszen az eddigi bevételeit mind a felújításokra költötte.¹⁷ Egy évvel később ugyancsak gyógyfürdőre bocsátásért esedezik, hiszen orvosa utasította egy újabb kúra megkezdésére. A püspöknek címzett levelében jelzi, hogy „távollétem idejére helyettesítem-ről gondoskodtam.”¹⁸

X. Révész István emlékezete

Révész István tevékenységének elismerésül az utókor több intézménynek, utcának, térnek adta a plébános nevét. Ezek nem a szülővárosában, hanem azokon a helyeken találhatók, ahol plébánosként működött. Méltán érdemelte ki ezeket az utólagos elismeréseket, de természetesen már életében is kitüntették. Egykori iskolái nevének öregbítéséhez is nagyban hozzájárult, így a váci kegyes tanítórend is büszkén

Emlékezzünk meg imáinkban
MÉLTÓSAGOS ÉS FŐTISZTELENDŐ
RÉVÉSZ ISTVÁN
TÁBORI PÜSPÖK ÜRRŐL
(1862. XI. 12. — 1929. I. 18.)

Életének utolsó napján számtalanszor
ismételte e szavakat:

„Sursum corda;”

„Sit nomen Domini benedictum!”

„Jézusom, irgalom!”

„Jézusom, szeretlek!”

emlékezik meg róla.¹⁹ Nemcsak a társadalmi és politikai cselekedeteivel vívta ki az emberek elismerését, hanem (főleg Dunakeszin) a hitélet fellendítésével, a lelkek gondozásával, a szegények felkarolásával is. Ezért az odaadó szeretetért, buzgóságáért, mellyel nyáját terelgette, X. Pius pápa 1903-ban pápai titkos kamarássá nevezte ki.²⁰ Révész a jeles alkalomból lakomát rendezett, melyen vendégül látta a „központi papságnak és a dunakeszi társaságnak több kiváló tagját.”²¹

Révész István Dunakeszin 19 évet töltött az egyház szolgálatában. A majd 20 év alatt mindig példamutató és céltudatos közéleti tetteivel, szociális érzékenységgel, szónoki tehetségével, irodalmi és régészeti érdeklődésével, helyi és körzeti képviselőségével jelentősen előmozdította a századfordulón a község oktatási-, kulturális- és társadalmi életét.

A plébános születésének 140. évfordulóján, 2002-ben vette fel a Dunakeszi Helytörténeti Gyűjtemény a Révész István nevet. A gyűjteményben található használati- és dísz tárgyak, ruhadarabok és fényképek nagyon jól illusztrálják a község lakóinak korabeli életét. Szakáll Lászlóné 1967-ben kezdte el gyűjteni a dunakeszi parasztcsaládok régi tárgyait, de saját helyet csak 1994-ben kapott az akkor még otthon tartott portékák sokasága. A gyűjtemény megnyitója 1994. november 25-én volt, berendezkedni azonban csak két évvel később sikerült.²² A névfelvételi ünnepség 2002. augusztus 19-én zajlott,

10 A váci egyházmegye történeti névtára. II. A papság életrajzai. Vác, 1917. 891.

11 Koncz József (szerk.): Váci Közlöny. XXVI(1904) 24. szám. 2.

12 Koncz József (szerk.): Váci Közlöny. XXVI(1904) 26. szám. 2.

13 Koncz József (szerk.): Váci Közlöny. XXVI(1904) 35. szám. 2.

14 A Váci Egyházmegye történeti névtára. II. A papság életrajzai. Vác, 1917. 891.

15 Az ifjabb Révész Istvánról nagyapámtól, Révész Józseftől hallottam sok mindent, hiszen ő személyesen is ismerte az esperest.

16 VPKL Privata Révész Stephani. 1890. május.22.

17 Uo. 1890. május 22.

18 VPKL Privata Révész Stephani. 1891. június 25.

19 A Magyar Kegyetanítórend váci gimnáziumának értesítője az 1935-36. iskolai évről. Vác, 1936. 13.

20 Csoma Attila (szerk.): Dunakeszi arcképcsarnok. Dunakeszi, 2005. 145.

21 Wirnhardt Ágoston (szerk.): Váci Közlöny. XXV(1903) 4.

22 Szakáll Lászlóné: A Révész István Helytörténeti Gyűjtemény. In: Dunakeszi Helytörténeti Szemle. 1. évf. 2008. 11.

melyen rengetegen vettek részt. Az avatóbeszédet Hámor József, a Városvédő és Városszépítő Egyesület elnöke mondta el. Az emléktáblát Kecskeméthy Géza akkori polgármester leppezte le, melyet Oláh Antal apát-prépost szentelt meg.²³

Halála után Dunakeszin az ő nevére változtatták át a mai Budai Nagy Antal utcát (Révész István út). 2005-ben Dunakeszi városának képviselőtestülete ismét utcát – pontosabban sétányt – nevezett el a település volt plébánosáról, mely a Városháza előtti dísztéren található. A Révész István sétányon egy emlékművet is állítottak, mely egy posztamensen található nyitott könyvet formáz. A „könyvben” az alábbi sorok olvashatók: *„Révész István plébános tábori püspök 1862-1929. Dunakeszi-Alag községgé válásának meghatározó egyénisége”*²⁴

XI. Összegzés

Révész István dunakeszi plébánosi működését, néppárti képviselőjelöltségét és újságírói tevékenységét megismerve biztosan lehetünk abban, hogy a reá bízott feladatokat mindig lelkiismeretesen és becsületesen elvégezte. Nem riadt vissza a támadásoktól, minden járható – és sokszor járhatatlan – úton az igazságért és a szegények felemeléséért, a lelkek gondozásáért harcolt. Sohasem kérkedett érdemeivel, mindig szerény maradt, de a hatalomra vágyott, méghozzá olyan hatalomra, mellyel a nyomorultakat, a szerencsétleneket pártfogolhatta. Élvezte a népszerűséget, de nem lett önámító, becsvágya folyamatosan a még nemesebb célokért hajtotta őt. *„A küzdelem csábította, a folytonos harc hevítette, a szakadatlan munka volt éltető eleme és ebben kielégülést is nyert szenvedélyes temperamentuma.”*²⁵ Senki nem mondhatta meg soha róla, hogy nem magas rangú, gazdag család sarja, hiszen büszkesége, parancsoló, ám mégis jóságos tekintete nem árulta el alacsony sorból való származását, melyet sohasem titkolt. Épp ellenkezőleg, büszke volt rá és szónoklataiban, néppárti beszédeiben többször hivatkozott is arra, hogy ő egy velük, ismeri gondjait. Mindig alázatos volt följebbvalóival, de sohasem alázkodott meg, magáért és szeretteiért mindig kiállt. A hitélet terén tett fáradozásait mi sem bizonyítja jobban, mint 1891-ben százhatvan béralkozója, ami azt jelzi, hogy a fiatalabbak körében is nagyon közkedvelt volt.

Már említettem, hogy Révész szívügye a szegények gondozása volt, ezért fontos elmondani azt is, hogy saját költségén is sokat tett a nélkülözőkért. 1903 karácsonyán, mint minden évben karácsonyfát állítottak az iskolás gyermekeknek, hogy együtt ünnepeljenek. Ez a hagyomány nemcsak az ünneplésről szólt, hanem az ajándékozásról is. A jómódú gyermekek édességeket, a szegények tanszereket, ruhaféléket kaptak. Ebben az évben Révész a váci iparosoknál vásárolt

a legszegényebb, nélkülöző diákoknak. Tíz pár csizmát a fiúknak, 10 pár mamuszt és húsz harisnyát a lányoknak. Két szegény munkásembernek szintén egy-egy pár csizmát ajándékozott a nemes lelkű lelkipásztor.²⁶

Újságírói ténykedése, irodalmi fogékonysága a Váci Közlöny hasábjain formálódott. Kicsit előtekintve azt láthatjuk, hogy ez csak szárnypróbálgatás volt, mert az igazi újságírói véna a kecskeméti évek alatt mutatkozott meg igazán, ahol már lapot is szerkesztett.²⁷ Verseit egyszerű embereknek szánta, akik megértik, éltetik őt. Szeretett falujáról a következőket írja:

*„Mért szeretlek édes kis falucskám?
Mintha bölcsőm ringott volna rajtad:
Óh, a tudást, érzést nem Te adtad.
Nem itt zengte el a lány altató dalt
Édesanyám imádságos ajka,
Mikor kis ruhámat, tarka szép jövőmet
Sötét bánatával s könnyeivel varrta.
[...]
Ah, de mit is kérdek? tudom mért szeretlek,
Kis temetőnk, szívem azt sírja:
Ott van minnen kincsünk, ott az édes otthon,
Hol domborul édesanyánk sírja.”*²⁸

Ez a verse vallomás Dunakeszi községnek, melytől annyi mindent kapott. De ez a hely, az is, mely a legfontosabbat, az édesanyját „vette el” tőle, akiért annyira rajongott.

Kijelenthető, hogy Révész István működése szinte minden téren fellendítette és gyarapította Dunakeszi életét. A tábori püspökről elmondható, hogy *„megértette szíve mélyének szótát, nagy egyéniség, bár kis körben mozogjon. S hozzátesszük, annyira nagy, hogy érdemes arra, hogy egy sokkal nagyobb társadalom élére álljon, hol remélhetőleg szintén meg fog felelni a hozzáfűzött reményeknek.”*²⁹

Révész István sírja a kecskeméti temetőben

23 Az ünnepség részleteiről Szakáll Lászlónétól hallottam, aki a Gyűjteményt vezeti.

24 www.dkvk.hu

25 Tragor Ignác: i. m. 155.

26 Wirnhardt Ágoston (szerk.): Váci Közlöny. XXV. évf. 1903.

27 Tragor Ignác: i. m. 154-155.

28 Révész István: Tavasz az őszben. Versek. Kecskemét. 50-51.

29 Koncz József (szerk.): Váci Közlöny. XXIX(1907) 10. szám. 4.

